

HEQİN İLE GONG ARASINDA: HUN VE HAN İMPARATORLUKLARININ İKİLİ İLİŞKİLERİ*

Gökay YAVRUCUK**

Öz: Hemen hemen aynı anda kurulan ve yıkılan Hun ve Han imparatorlukları 4 asır boyunca birbirinin rakibi ve pek çok açıdan tamamlayıcısı olarak var oldu. Her iki imparatorluğun ideolojisi de tanrısal cihan hâkimiyeti fikri üzerine kurgulanmıştı. Geniş ortak sınırları, ideolojik kurguları ve dış politika hedefleri iki imparatorluğu rekabet etmeye zorluyordu. İkili ilişkileri kendi çıkarlarına göre şekillendiren sistemler yaratmaya ve bu sistemleri karşı tarafa dayatmaya çalıştılar. Hunlar, Han'ın haraç ödediği Heqin'i; Han ise Hunların vassal olarak haraç ödediği gong sistemini hayata geçirmeye gayret etti. Fakat geliştirdikleri hiçbir sistem sorunları kalıcı olarak çözmeye yetmedi ve rekabet her koşulda canlı kaldı. Bu iki imparatorluk rakibini yıpratarak ona çıkarlarını dayatmayı hedefliyordu. Ancak bu stratejinin başarısı karşı tarafın yıpranmayı kaldıracabilmesine bağlıydı. Onların rekabetinin etkisiyle iki kutuplu bir siyasal atmosfer oluştu ve üçüncü taraflar varlıklarını korumak için iş birliğini kabullenmek zorunda kaldılar.

Anahtar kelimeler: Hun, Xiongnu, Han Hanedanı, Diplomasi.

In-Between Heqin and Gong: Bilateral Relations of the Hun and Han Empires

Abstract: The Xiongnu and Han empires, founded almost at the same time, survived for four centuries as rivals and counterparts. Both empires' ideological framework was centred on the idea of heavenly mandate/world dominance. Their extensive common frontier lines, their ideological foundations and foreign policy ambitions forced them into rivalry. They endeavoured to shape bilateral relations, creating systems that served their own interests and to force them to the adversary. The Xiongnu tried to impose upon the Han, the Heqin a tributary system, whereas the Han strived to enforce the Gong, a system making Xiongnu a tribute-owning vassal. Notwithstanding their efforts, none of these systems offered permanent solution to problems, thus competition continued under all circumstances. Both these empires aimed to wear out their rivals and enact their own interests. However, the success of this strategy depends on the other side's strength and resistance against pressure. As a result of their rivalry, a bipolar system emerged where third parties were forced to cooperate, in order to survive.

Keywords: Hun, Xiongnu, Han Dynasty, Diplomacy.

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 28.06.2018 - 05.07.2019

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye. gokayyavrucuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1787-6282.

Giriş

Hun hükümdarı Modu Chanyü(冒頓單于)doğuda Dong Hu(東胡), batıda Yuezhi(月氏) ile savaşıp bozkırın doğu tarafını ele geçirirken, Çin’de M.Ö. 210’da ölen Qin Shi Huangdi(秦始皇帝)’nin ardından başlayan iç savaş sürüyordu. Modu’nun tahta çıkışından 7 yıl sonra, M.Ö. 202’de, eski bir Qin memuru olan Liu Bang(劉邦)kendini imparator ilân ederek ve Gaodi(高帝)adını alarak Han Hanedanı’nı kurdu (Loewe, 2008, s. 119). Bu suretle Qin Hanedanı’nın tüm mirasını almaya aday oluyordu. Bunun için bilhassa Güney Çin’deki krallıklarla mücadele etmesi gerekiyordu. Bunun yanında vassal kralların(wang 王) isyanlarını bastırmaya çalışıyordu (Loewe, 2008, s. 128). Modu ise ilk zaferlerinin ardından karizmatik liderliğine, ölümcül disiplinine dayanan güçlü bir merkezî otorite kurmuştu. M.Ö. 201’de Kuzey Çin’deki Mayi’ye(馬邑)saldırdı. Şehrin valisi Han Xin(韓信) Hunlara teslim oldu. Bunun üzerine Gaodi ordusunun başına geçerek Hunlarla karşılaştı. Fakat chanyünün tuzağına düşerek Baideng’de(白登) kuşattı. Hunların tarafına geçen Çinli generaller gecikince şüphelenen chanyü kuşatmayı kaldırdı. Bundan sonra Gaodi Hunlarla savaşmak için şartların müsait olmadığını anlayarak onlarla anlaşma yoluna gitti (HS: 94:2894). M.Ö. 198’de Heqin(和親) Anlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre Han, Hunlara her yıl belirli miktarda haraç gönderecekti (Yu, 2008b, s. 386). Chanyü’ye bir Han prensesi eş olarak verilerek “kardeşlik bağı” kurulacak, chanyü Han’a saldırmayacaktı. Bu anlaşma her iki devlette yapılan her taht değişiminde tekrarlanarak ve Hunlara gönderilen haracın miktarı arttırılarak M.Ö. 133’e kadar devam etti.

Pek çok tarihçi nezdinde Heqin, küçük nüfuslu göçebelerin kalabalık Çin’i yöneten güçlü Han Hanedanı’na baskın geldiği hayret verici bir vaka olup, böylece göçebe-yerleşik ilişkilerinin bir problemi haline gelmiştir. İlk çözüm önerisi, bugün hala belirli ölçüde geçerliliğini koruyan, bağımlılık modelidir. Buna göre ekonomisi kendine yeter olmayan göçebeler bir birlik teşkil ederek Kuzey Çin’in güven ve huzurunu bozmuş, bu yolla Han’ı haraç ödemeye ve sınır pazarlarını açmaya zorlamıştır. Han ise göçebelere askerî operasyonlarla karşılık vermenin yüksek maliyeti ve etkisizliği karşısında onları yatıştırarak barışı satın alma yoluna gitmiştir. Bu açıklamanın Hun ekonomisi hakkındaki öngörüsünün yanlışlığı bir tarafa, Heqin sorununun yalnız bir parçasını ele alması bakımından yetersizliği müşahede edilmektedir. Heqin’in ekonomik boyutunun yanında, hanedanlar arasında kurulan evlilik bağından her iki tarafın beklentilerini, birbirlerinin egemenlik haklarını ne ölçüde tanıdıklarını, çatışmaların süreç içinde oynadığı rolü de hesaba katmaya ihtiyaç vardır.

Gaodi, başkenti ele geçirmesine yardım eden silah arkadaşlarını eyaletlerin başına atayarak ödüllendirmişti. Kendini imparator ilân ederken onların da kral unvanı kullanmasına rıza göstermeye mecbur kalmıştı (Rossabi, 2014, s. 71). Bu suretle Han devleti âdemi merkezîyetçi bir yapıyla kurulmuş oldu. Bunun yol

açtığı sorunlar hemen kendini göstermiş, Gaodi'nin saltanatı bu isyanlarla Wendi(文帝) ve Jingdi(景帝) saltanatlarında merkezi otorite krallar aleyhine gittikçe güçlendi. Çıkarılan kanunlarla devlet düzeni oturtuldu. İstikrarın artmasıyla birlikte dış ticaret hacmi de arttı. Çin nüfusu yükseldi ve zenginleşti. Wudi(武帝) devrine gelindiğinde Han Hanedanı kendinde artık etkin dış politika yürütecek ve Hun baskısına karşı koyacak gücü hissediyordu. Wudi, Hunların eski düşmanı Yuezhilerle ittifak kurabilmek için Zhang Qian'ı(張騫) elçi olarak göndermiş, Hunların eline iki kez düşen elçi, 10 yılı aşkın süre sonra diplomatik misyonu başarısız olmakla beraber, Hunları mağlup etmelerini sağlayacağına inandığı bir plan ve Batı Bölgeleri hakkında birinci el bilgiyle dönmüştü (HS: 61: 2687-2688).

Zhang Qian, Batı Bölgeleri'ne yaptığı seyahatten sonra imparatora eğer cömert hediyeler göndermek ve evlilik bağı kurmak yoluyla Wusunlarla(烏孫) ittifak yapılırsa "Hunların sağ kolunun kesileceğini" bildirmişti (HS: 61: 2692). Üstelik bu bölgedeki devletlerle ticaret ve siyaset bağları güçlendirilirse Han devletinin güçlenmesi de mümkündü. Bu öneri, Hun-Han ilişkilerinde mücadele alanını coğrafi olarak genişletti. Kısa zamanda Çin ve Orta Asya iki imparatorluğun çekişmesine göre konumlanan bir siyasal rekabet ortamına dönüştü. Wudi, Batı Bölgeleri'ndeki devletlere göz alıcı hediyelerle birçok elçi göndermekle onlara Han'ın gücünü göstereceğini, böylelikle hepsini vassal devletler yapabileceğini düşünüyordu. Yalnızca diplomatik misyonlarla bu işin kotarılamayacağı anlaşıldıktan sonra askerî yollara başvuruldu. Han'ın Batı Bölgeleri'ndeki ilk zaferinden sonra Hunlarla Han arasında hiç bitmeyecek bir mücadele de başlamış oldu. Han, Batı Bölgeleri'ne saldırmakla ikinci bir cephe açmıştı. Hunlar savaşı bölgeden uzak tutmayı denedilerse de Han kararlıydı. Wudi'nin saltanatı biterken, Hunlara karşı savaş politikası iflas etmiş, Batı Bölgeleri'nin ele geçirilmesi beklentileri karşılamamıştı (Yu, 2008a, s. 130; Di Cosmo, 2002, s. 232). Buna karşın Hun-Han ilişkileri yeni bir döneme girmişti.

Heqin'in bitirilmesi Han'ın yeni bir sistemi yürürlüğe koyma iradesiyle eş zamanlı gerçekleşmiştir. Wudi artık cihanşümul bir hükümdar olarak çevre devletlere boyun eğdirmeyi düşlüyordu. Elbette bunun önündeki en büyük engel Hunlardı. Hunlara Han dünya düzeninin dayatılması, chanyünün Han'a bağlanmayı kabul etmesi, haraç ödemesi, veliahtını Han sarayına esir göndermesi, çağrı geldiğinde Han'ın askerî operasyonlarına katılması gerekiyordu. Bu yeni sistem Gong Sistemi olarak bilinmektedir. Aslında bu sistem Muharip Devletler Çağında yaygın bir uygulamaydı. Fakat Han döneminde imparatorluk ideolojisine uygun biçimde sistemli hale getirilmiştir.

Hunlarla ilişkilerde Heqin'den Gong'a geçilmesi pek kolay gözüküyordu. Wudi, Zhang Qian'ın planına güvenerek bir taraftan Batı Bölgeleri'ni Hunlardan koparmaya ve kendi haraçgüzarına dönüştürmeye çalışıyor, bir yandan da yetenekli generallerinin baskınlarıyla Hunları zayıflatmaya çalışıyordu. Hunlarla

yaklaşık 50 yıl süren savaş, Batı Bölgeleri'ne yapılan operasyonlar, gönderilen hediyeler, Wudi saltanatının sonlarında pek meyve vermiş gibi görünmüyordu. Askerî seferlerin maliyetleri arttırılan vergilerle karşılanmaya çalışılmış, köylünün üzerindeki vergi yükü geçimi imkânsız hale getirmişti. Batı Bölgeleriyle kurulan ilişkilerin devleti zenginleştirdiğinden şüphe ediliyordu. Dahası, ticaretin hızlanmasıyla birlikte Çin ipeğinin yurt dışına çıkışı da hızlanmıştı ki bu endişe yaratan başka bir durumdu. Üstelik seferlerde kaybedilen at sayısı öyle fazlaydı ki artık Han'ın sefer yapacak durumu da kalmamıştı. Aksine, Hunların karşı saldırıya geçmesi endişesi hâkim olmaya başlamıştı.

Wudi'nin saltanatı sona ererken Hunlarda da işler pek yolunda değildi. Batı Bölgeleri'ndeki kayıplar, Han'a sığınanlar, yalnızca insan kaynağını ve ekonomiyi etkilememişti. Artık chanyüler eskisi kadar kudretli değillerdi. Yerel yöneticiler güç kazanmışlardı. Zaten Hun siyasal örgütlenmesi yerel yöneticilere geniş özerklik tanımıştı. Şimdi kurultaya katılmayı reddediyor, chanyü ile iş birliği yapmak için, itaat etmekten çok işbirliği yapmak denilmeli, daha fazla karşılık bekliyorlardı. M.Ö. 60'ta Hunlar Batı Bölgeleri'nden çekilirken siyasal birliklerini de kaybettiler. Verasetteki belirsizlik, bir anda beş chanyülü bir siyasî keşmekeş yarattı. Bu parçalanma, chanyülerden Huhanye'nin(呼韩邪) tarihî bir karar alarak gong(貢) sistemine geçmeyi kabul etmesine yol açtı. Hunlar Huhanye'nin teslimiyetini bir felaket gibi görmüşlerdi. Ancak beklenenin aksine, Huhanye'nin Han'a bağlanmasını takip eden süreç, Hunlar için bir restorasyon çağı niteliğine ulaştı. Çin'de Wang Mang(王莽) Devrimi, Han'ın geri dönüşü gibi hadiseler Hunlarla ilişkileri bir süreliğine tersine çevirdi. Hunlar barış için yeniden Heqin'i şart koşmuşlardı. Han'ın kendini toparlamaya başladığı esnada Hunların bölgesel ayrılıkları bir kez daha durumu değiştirdi. Hunlar yeniden ikiye bölündüler ve Güney Hunlarının chanyüsü Bi(比), tıpkı Huhanye gibi, gong sistemine girdi.

Hun ve Han imparatorlukları biri yerleşik diğeri göçebe kültürü temsil eden, birlikte ve birbirinin karşıtı olarak varlığını sürdürmüş iki denk devletti. Diplomatik ilişkilerinde birbirlerine üstünlük sağlamak üzere çeşitli araçlar kullandılar, farklı sistemler denediler. Son kertede ikisi de istikrarlı bir sistem getirmeyi başaramadı. Çoğunlukla biri diğerrinin iç sorunlarından kaynaklanan zaafından/edilgenliğinden faydalanarak geçici üstünlükler kurdu. Wudi dönemindeki, Huo Qubing(霍去病) ve Wei Qing(衛青) gibi Han generallerinin başrolü oynadığı, iki kuvveti doğrudan karşı karşıya getiren türden bir savaş politikasının etkisizliği, her iki tarafın devlet adamlarınca anlaşılmıştı. Wudi'nin Hun politikasının tek mirası Hunlarla doğrudan çarpışmak yerine onları müttefikler aracılığıyla sıkıştırmaktı. Batı Bölgeleri'nin ele geçirilmesiye başlangıçta Hun politikasının bir parçasıyken gittikçe bağımsız bir dış politika hedefine dönüştü.

1. Hun Lehine Denge (Heqin M.Ö. 198-133)

Tarih yazınına göçebe-yerleşik ilişkileri, altyapısını ekonomik ilişkilerin teşkil ettiği modeller hâlinde yansımıştır. Heqin de çoğu zaman Hun-Han ekonomik ilişkileri merkeze alınarak çalışılmış, anlaşmanın diğer yönleri biraz gölgede kalmıştır. İhtimal ki bunda Han bürokratlarının Heqin'in etkinliğini, Hunlara yapılan ödemelerin Hun saldırılarını kesip kesmemesi açısından değerlendirmeye meyyal olması da etkili olmaktadır. Heqin'in bu yönüyle değerlendirilmesi, anlaşmayı “barışı satın alma anlaşması” konumuna yerleştirir (Selbitschka, 2015, s. 64). Oysa böyle bir algılama Heqin'in tek yönlü, tek işlevli olduğunu zannetmek gibi bir hataya yol açabilir. Buna ek olarak, “barışı satın almak” anlaşmaya yalnız Han cephesinden bakmak, anlaşmanın diğer tarafı olan Hunlar açısından ayrıca incelemeksizin, onları da Han'ın duruşuna göre konumlandırmak demektir. Böylelikle Heqin'in taraflar açısından amaçları, fayda-maliyet analizleri ve etkinliği sorunu sığ bir temele indirgenmiş olmaktadır.

Hun ve Han devletleri birer imparatorluk olarak emperyal politika izlemiş ve kendi “dünya düzenlerini” nüfuz alanlarındaki devletlere dayatmıştır. Komşu iki imparatorluğun tarihi, birbirine kendi dünya düzenini dayatmaya çalışan iki emperyal gücün tarihi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu veçhile Heqin, Hun imparatorunun üstünlüğünü Han'a kabul ettirdiği bir diplomatik durumu ifade eder. Daha açık bir ifadeyle Heqin, Hunların Han'ı haraç ödemeye zorladığı bir süreç değil, politik üstünlüğünü dayattığı bir süreçtir. Çin kaynaklarında Heqin'in maddeleri arasında iki devletin “kardeş devletler” olduğu yazılıdır (HS: 94: 3754). Çin diplomatik geleneğinde “kardeş”, “baba-oğul”, “abi-kardeş” metaforları ilişki kurulan devletin statüsünü belirler. İmparator, vassal devletin hükümdarının “babası” yahut “abisi” sayılır. Heqin ise iki hükümdarı “kardeş” ilan etmiştir. Belki bunu Çin tarihçiliğinin Han'ın gururunu koruma gayesiyle ilişkilendirmek doğru olacaktır. Çünkü ilişkiler eşitlik esasında yürütülmemiştir.

Heqin döneminde Hun ve Han ilişkilerinin eşitsizliği, anlaşmanın etkisizliğinden anlaşılmaktadır. Modu Chanyü, kendi payına Han sınırlarına saygılı olmayı kabul etmişti. Kendisi ordunun başına geçerek büyük bir sefer düzenlemediyse de sınırdaki beylerin ufak akınlarına göz yummuştu. Wendi elçi ve mektup marifetiyle Hunların sağ bilge kralının tacizlerinden şikâyetçi olduğunda, Modu, verdiği yanıtla onu sınır ihlallerini sineye çekmeye zorladı:

Han memurları sağ bilge kralına saldırıp hakaret edince sağ bilge kralı izin almadan houyilu kralı Nanzhi'nin ve diğerlerinin aklına uyup Han memurlarıyla sürtüşmüş, iki taraf arasındaki kardeşlik anlaşmasını bozmuştur. İmparatorun sitemkâr mektubunu alınca cevabî mektubumu bir elçiyle gönderdim, geri gelmedi. Bu yüzden Han elçisi de geri dönmedi. Bu elim hadiseye sebep Handır. Komşu ülke itaat etmeyecektir. Şimdi, küçük memurlar anlaşmayı bozduğu için sağ bilge kralı ceza olarak batıya, Yuezhileri mağlup etmeye gönderdim. Gök'ün yardımı, yetenekli

askerlerimiz, güçlü atlarımız sayesinde Yuezhileri öldürdük ve kendimize bağlayarak sorunu çözdük. Loulan, Wusun, Hujie ve çevresindeki 26 ülke Hun oldu. Yay çeken halkların hepsi bir aile olarak kuzeye huzur geldi. Artık askerleri dinlendirip atları besiye çekmek, geçmiş olayları kenara bırakıp anlaşmayı yenilemek, sınırdaki halkın güvenliğini sağlamak, eskisi gibi çocukların büyümesini, ihtiyarların yurtlarında huzurlu olmasını sağlamak ve bu barış ve mutluluğu nesillerce sürdürmek istiyorum (HS: 94: 3756-57).

Bu mektuptan Modu'nun sınır ihlallerinden dolayı sorumluluk almaya yanaşmadığı anlaşılıyor. Fakat bundan önemlisi, batıdaki zaferlerini gündeme getirerek askerlerini dinlendirmek istemesi çok dikkat çekicidir. Hunlar batıda hedeflerine ulaşarak cepheyi kapatmıştır. Üstelik bu cepheden çekilen ordu, muzaffer bir ordudur. Muzaffer ordu artık meşgul olmadığına göre Han'la yaşanan sorunun çözümünde etkin rol oynayabilir durumdadır. Bereket, chanyü ordusunu dinlendirmek, halkına barış ve huzur vermek niyetindeydi. Mektuptaki tehditleri gören Wendi, sorunu diplomatik yolla, sınır ihlallerini hazmetmek şartıyla, çözmeyi yeğledi. Bu hadise, tehdidin ötesinde, Hunların batı politikasının Han politikasına yansımaları göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. İki devletin ilişkilerinde, iç sorunlarını çözen ve üçüncü ülkelerle ilişkilerini kendi çıkarlarına uygun kurgulayabilen taraf avantaj kazanıyordu. Avantajın doğru kullanılması ve devamlılığı üstünlük getiriyordu. Söz konusu hadisede Modu, Batı Bölgeleri'ni ele geçirmenin ve bağlı bodunlar üzerinde güçlü bir denetim kurabilmiş olmanın avantajını kullanmıştı.

İki imparatorluğun kuruluşu çok farklı şartlarda cereyan etmişti. Modu, karizmatik liderliğiyle katı disipline dayanan merkezî bir yönetim kurmuştu (Yu, 2008a, s. 120). Modu'dan sonra da chanyüer savaş önderliğiyle beslenen güçlü otoritenin keyfini sürdürdüler. Han Hanedanı için durum en azından Wudi devrine kadar bu kadar parlak değildi. Modu iktidarını kutsanmış liderliğine borçlu olduğu hâlde Liu Bang müttefiklerine ve generallerine borçluymuş ve iktidarını da onlarla paylaşmak zorundaydı. Kendisi imparator (Huangdi/ 皇帝) unvanını alırken onları da eyaletlerin başına getirmek ve kral(wang) unvanını kullanmalarına rıza göstermek zorundaydı. Gerçekte imparatorla vassalları arasındaki ilişki tarafların birbirinin iktidarını belirli ölçüde kabullendiği bir anlaşmaydı ve kesinlikle imparatoru zayıf gösteriyordu. Eyaletler eski krallıklardı. Kendini kral ilan eden vassallar, eski krallıkların mirasını sahiplenerek bağımsız davranmaya başladılar. Kimi generaller dahi bu rüzgâra kapılarak soyluluk iddiasında bulundular. İmparatorun otoritesi, imparatorluk sınırlarının ancak üçte birinde geçerli hâle gelmişti. Krallıklar imparatorluğun büyük kısmını oluşturuyordu (Loewe, 2008, s. 124). İçerideki bu sıkıntılara güneyde Zhao Tuo'nun(趙佗) kendini Nanyü kralı(南越王) ilân etmesi de eklendi. Gaodi'nin bu harekete tepki gösterecek gücü kalmamıştı. Gaodi'den sonra Wendi ve Jingdi saltanatlarında dahi Zhao Tuo ile barışçıl ilişkileri

korumak için azamî gayret gösterildi. Jingdi saltanatında Han'ın güçlendiğini gören Zhao Tuo, Han'a bağlanmayı kabul etti.

Baideng'de yüzleşilen yenilgi Han'ın aczini berraklaştırmıştı. Dört yanda ve içte düşmanlarla çevrili olan Han, sorunlarını öncelik sırasına koymak ve zamanla çözmek zorundaydı. En başta merkeziyetin güçlendirilmesi gerekiyordu. Han devlet adamları, kralların varlığını başta doğal görseler de merkezî otoritenin zayıflığının hayra alâmet olmadığını kısa zamanda anlayarak bu konuya yoğunlaştılar. İlk iş olarak, krallıklara imparatorun sadık akrabalarının yerleştirilmesine başlandı ki bu, bugünden yarına ve kolaylıkla olacak bir iş değildi. Listenin en sonundaki Hunlar için sabırlı olmaları gerekiyordu. Bu yüzden “yatıştırma politikası” devreye sokularak Heqin dönemine girildi. Heqin'in Hunları Han'a saldırmaktan ve isyancı Han generalleriyle krallarını desteklemekten alıkoymasını bekleniyordu. Bu esnada Han da isyanları bastırarak, merkezî otoriteyi hâkim kılacak hamleler yapacaktı. Eğer şansları yaver giderse Hunların refaha bağlı olarak yozlaşmaları, Çinliler gibi yaşama hevesiyle chanyüye yüz çevirip Han tebaası olmaları bile mümkündü.¹

Gaodi ile Modu arasındaki anlaşmanın ismi, anlaşmanın Hunlara getirdiği yükümlülükleri tek kelimeyle özetler gibidir: “Akrabalık yoluyla uyum”². Han devlet adamları “uyum”a çok geniş bir anlam yüklemişlerdi. Her şeyden önce Modu'nun ikinci bir saldırıda bulunmaması gerekiyordu. Hunların saldırmaya devam etmeleri durumunda Han'ın kuzey eyaletlerindeki ahali güvenlik endişesiyle yurtlarını terk edebilirdi. Neticede Hunların hedeflerini daha güneyden seçmesi, başkenti tehdit etmesi mümkün olabilirdi. Hunlar saldırmaktan vazgeçerlerse kuzey eyaletlerindeki tebaanın huzuru, güvenliği sağlanabileceği gibi, Han ordusu da isyanların bastırılmasında ve isyan heveslilerinin caydırılmasında etkili biçimde kullanılabilirdi.

Modu'nun ilk saldırısından itibaren Hunların düşmanca politikasının savaşıla sınırlı kalmayacağı sezilmişti (Yu, 2008a, s. 122). Çünkü Mayi valisi Han Xin,

---

¹ Heqin'in ekonomik boyutunda Hunlara yapılan ödemelerin Hun soylularının iştahını kabartarak Han'a sempati duyacakları öngörülmüştü. Diğer taraftan sınır pazarlarının açılmasıyla sıradan Hunların da Çin'in refahına özenerek efendilerini terk edeceklerine, Han tebaası olacaklarına inanılmıştı. Bu beklentiler tümüyle boşuna değildi. Ne var ki Hun asillerinin Han'a duydukları sempatiyi politikaya etkin şekilde yansıtmaları Heqin'den sonra vuku buldu. Han'ın savaş politikasını yürürlüğe sokmasından ve savaşın yüksek maliyetine karşın umduğunu bulamamasının ardından, M.Ö. I. Yüzyılın ortalarından sonra, geç gelen bir ödül gibi bazı Hun asilleri Han'ın dümen suyuna gitme yanlısı bir klik teşkil ettiler.

² Han Shu'nun Hun monografisinin Türkçe çevirisinde “heqin” yerine “evlilik yoluyla uyum” ifadesi kullanılmıştır. Axel Schuessler ise kelimenin ilk karakteri olan he'nin (和) anlamını “uyumlu olmak”, qin'in (親) anlamını ise “akrabalık” olarak vermiştir (bk. Onat vd., 2004, s. 110 not 146; Schuessler, 2007, ss. 273, 429).

şehri Hunlara teslim etmekle kalmayıp, kendisi de Hunların hizmetine girmişti. Olası taraf değiştirmeler Kuzey Çin’de güç dengesini, dolayısıyla Han hâkimiyetini tehdit ediyordu (Loewe, 2008, s. 127). Heqin, her ne kadar daha önce Hunlara iltica edenlerin iadesini sağlamasa da Hunların anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte yeni siyasî sığınmacı kabul etmemesini öngörmüştü. Anlaşmanın bu yönü iki devletin birbirinin hâkimiyet alanlarını kabul ettiği, siyasî sınırları resmileştiren bir unsurdur.

Han devlet adamlarının Heqin’de ortaya koydukları hedefler devletin temel çıkarlarını temsil ediyordu. Han devleti bu noktada kesinlikle Hun devletiyle denk güçte değildi. Kabul ettirmeye çalıştığı şartlarla Han, varlığını korumaya çalışan konumuna yerleşmişti. Hunlar ise politik üstünlüğü ifade eden çıkarlarını dayatıyorlardı. Bu açıdan anlaşma her iki tarafın da kazandığı bir anlaşma değildi. Anlaşmanın kazananı Hunlardı. Han, bu anlaşmayla bir şey kazanmıyor, siyasî ve askerî kayıplara uğrama riskinden kurtulmaya çalışıyordu. İki gücün eşitsizliği doğrultusunda siyasî ve askerî kayıplardan kurtulmak, başka türlü kayıpları kabullenmek demektir. İlk anlaşmada Hunlara belirli miktarda gıda malzemesi, gümüş ve ipek gönderilmesinde uzlaşıldı. Wendi saltanatında sınır boyunca büyük sınır pazarları açıldı.

Buraya kadar tartışılan maddeler, Heqin’in “uyum” tarafını teşkil ediyor. Bunun yanında uyumu taçlandırarak bir evlilik bağı kuruldu. Chanyüye evlenmesi için bir prenses gönderildi. Böylece iki hanedan akraba, iki hükümdar “kardeş” olacaktı. Perde arkasında chanyüyle evlenecek prensesin chanyünün kararlarını etkilemesi, Hun devletinin ileri gelenleri arasında Han yanlısı bir parti oluşturması gibi hesaplar vardı. Belki bundan da önemli olan, bu prensesten doğacak çocuğun ileride chanyünün yerini alma ihtimaliydi. Eğer bu ihtimal gerçekleşirse dedesinin, yani Han imparatorunun, sözünü dinleyerek Han’a itaat edecekti.

1.1. Politik Hedefler

Gaodi’nin pür hevesle oturduğu taht hiç de rahat değildi. Doğu Çin krallıklarına bölünmüştü. Kâğıt üzerinde her kral, imparator adına, vergi toplamakla, düzeni sağlamakla ve asker yetiştirmekle mükellefti. Fakat askerlerini merkezin emri dışında kullanamazdı. Bu hâlleriyle krallar imparatorun iradesinin imparatorluğun eyaletlerinde tecellisinin aracılığı gibiydi. Eylemde ise durum farklıydı. İmparatorun nüfuzu bütün kralları itaate iknâ edecek güçte değildi. Krallıklar merkezî bürokrasinin birer küçük kopyası gibiydi. Kralların kendi başbakanları, danışmanları, bakanları, memurları vardı (Loewe, 2008, s. 126; Chang, 2010, s. 69).

Daha Gaodi zamanında üretim ve ticaret üzerinde sıkı denetim kurulmaya çalışıldı. Burada sadece bir maliye politikası değil, üretim şartlarının ve miktarının tespiti, ticaretin devlete ait dükkânlarda ve memurların denetimi altında yapılması, bazı malların üretiminin ve ticaretinin devlet tekeline alınması

gibi çok yönlü bir politika söz konusuydu (Fairbank ve Goldman, 2006, s. 60). Devlet gelirlerinin artması daha fazla memurun istihdam edilerek merkezî otoritenin imparatorluğun her köşesine hâkim kılınması, daha büyük orduların donatılması gibi kritik sonuçları vardı.

Heqin'den sonra Modu Çin'e hiç saldırmadı. Bu anlaşmayla doğuda istediğini elde etmiş oluyordu. Artık niyeti batıya yürüyerek Yuezhileri etkisiz hâle getirmektir. İki hamlede batıya itilen Yuezhiler ikiye bölünmüş, Küçük Yuezhiler güneye, Büyük Yuezhiler Tanrı Dağlarının kuzeyine yerleşmişti. Hunların onları daha batıya itmesi Modu'nun oğlu Laoshang (老上) zamanında (M.Ö. 174-165) oldu. Yuezhilerin liderini öldürüp kafatasından şarap içen Laoshang, Yuezhi sorununu halletmişti (SJ: 123: 3162; HS: 94: 3801; Gumilëv, 2013, s. 101). Artık batı sınırları tamamen güvendediydi. Fakat Hunların batıya doğru genişlemeleri 35 yılı aşkın bir zaman almıştı. Denilebilir ki Han, Heqin'i iç sorunlarını çözmek için zaman kazanmak üzere kullanırken Hunlar da batı seferlerini rahat yürütmek için kullanmıştır.

Gaodi, Baideng'de kuşatma altındayken Modu'ya bir elçi göndererek "Çin'i işgal etse bile yönetemeyeceğini" bildirmişti (SJ: 110: 2894). Modu'nun o an için böyle bir planı olduğunu söylemek güçtür. Harekât müstahkem bir şehir olmayan Mayi ile sınırlı olduğu gibi, Hun ordusu da işgali mümkün kılacak büyüklükte değildi. Ama Modu'nun Çin'i ele geçirmeye hiç heveslenmediğini söylemek de mümkün olmuyor. Gaodi öldükten sonra imparatoriçe Lü'ye evlenme teklif ederken Çin'i kolay yoldan ele geçirmeyi düşlemişti (HS: 94: 3754-3755). Öyle ya da böyle Çin'i ele geçirmek mümkün olmadığına göre Han'ı zayıflatmak ve politik üstünlüğünü dayatmakla yetinmek gerekecekti.

Han devletinin merkezîyet sorunu Hunlara politik hedeflerini gerçekleştirmeleri için birçok imkân sunuyordu. Han hükümetiyle arası bozuk olan krallarla, bürokratlarla ve askerlerle kurulan temaslar, Hunların her açıdan elini güçlendiriyordu. Han ile çatışma hâlindeki kralların dış desteğe ihtiyacı vardı. Hunlar belki askerî destek vermiyorlardı ama isyanları teşvik ediyorlardı. Hunlar onlara hiç yoktan işler umdukları gibi gitmezse sığınmaları için bir güvenceydiler. Krallar ve bir kısım bürokrat kendisiyle âşık atmaya cesaret ettikçe Han hükümeti, Hunlara karşı özgüvenini toparlayamıyordu. Baideng'den hemen sonra Han Xin, Zhao Li, Wang Huang gibi Han generalleri Hunların hizmetine girerek Han topraklarını yağmalamıştı. Kısa süre sonra Chen Xi ve Yang Kralı Lu Wan da Hunlara katıldılar (HS 94: 3754). Hun safına geçen eski Han generallerinin ve krallarının yaptıkları saldırılarla Kuzey Çin'in düzeni bozuldu.

1.2. Sınır Çatışmaları

Heqin süreci boyunca Kuzey Çin'de sükûnet sağlanamamış, Hun saldırıları kesilmemişti. Sıklıkla tekrar eden akınlar Hunların sınır bölgelerindeki idarecilerinin yaptıkları kısa ve küçük çaplı akınlardı. Bunlarla Kuzey Çin'deki

huzursuzluk canlı tutuluyor, sınır boylarındaki Hun tebaası da ulcaların keyfini çıkarıyordu. Ayrıca Heqin sürecinde her chanyü en az bir büyük akın düzenlemişti. M.Ö. 174'te tahta çıkan Laoshang M.Ö. 166'da büyük bir saldırıda bulunmuştu (SJ: 110: 2901). M.Ö. 160'ta tahta çıkan Junchen (軍臣) ise ertesi yıl hücum etmişti (HS 94: 3761, 3764; Yu, 2008a, s. 124). Bu akınlarla chanyüler bir anlamda rüştünü ispat ediyorlardı Kuzey Çin'e yapılan büyük bir sefer, chanyünün askerî önderliğinin kalitesini gösteriyor, ulcalarsa bir çeşit kutlama oluyordu. Hun orduları dayanıklı atlar ve usta süvariler tarafından teşkil edildiğinden son derece hızlı hareket ediyordu. Çoğunluğu piyade olan Han ordusunun hazırlığı ve yürüyüşü öyle çok zaman alıyordu ki onlar geldiğinde Hunlar çoktan dönmüş oluyorlardı. Çinliler çoktan gitmiş bir ordunun ayak izlerini takip ederek sınıra ulaşıyor ve hemen geri dönüyorlardı Gerilimi arttırmamak adına Hunların ihlallerine razı oluyor, karşı saldırıyı henüz düşünmüyorlardı.

Han devleti barış için her şeyi yaptığı hâlde Hunların saldırıları kesmemesinden fevkalade rahatsızdı. İki devletteki her taht değişikliğinde anlaşma yenilenmiş, üstelik Hunlara ödenen haraç miktarı da her seferinde artırılmıştı. Ama Hunlar anlaşmayı her seferinde bozmuşlardı. Bu yüzden tarih yazımında "açgözlülük" söylemi gelişmişti. Onlara göre Hunlar sözüne güvenilmez, doymak bilmez insanlardı. Onlarla hiçbir şekilde anlaşma ve uyum yolu yoktu. Ban Gu, Han'ın cömertliğine karşın chanyülerin gittikçe küstahlaşmalarından şikâyet ederek sonunda Han'ın savaş yolunu seçmeye mecbur kaldığını vurgulamıştır. Beri yandan, Hunların ne zaman saldırgan ne zaman barışçıl politika izleyeceklerinin güçlü veya zayıf olmalarına bağlı olduğunu da belirtmiştir (HS 94: 3831-3832). Yalnız, Han'ın da tıpkı Hunlar gibi, güçlü olduğu zaman saldırdığını, zayıf olduğu zaman geri çekildiğini söylemeye hacet görmemiştir. Belki bu eksikliği tamamlamakla, Hun-Han ilişkilerinin askerî yönünü en kısa ve kusursuz şekilde özetlemek mümkün olabilirdi.

1.3. Heqin ve Hun Refahı

Heqin, İç Asya'nın göçebe imparatorluklarıyla Çin'in yerleşik imparatorlukları arasındaki ekonomik ilişkilerin mahiyetini açıklığa kavuşturan bir belge gibi düşünülmüştür. Bir tarafıyla böyle düşünülmesi doğaldır. Çünkü Hunlardan ve Hanlardan sonraki devletlerarasındaki ilişkilerde bu anlaşmayı örnek alan uygulamalar görülür. Neredeyse kaçınılmaz olarak, Heqin'le başlayan paragraflar, bozkır-Çin ilişkilerinin tarihî seyrini betimlemeye yol alır. Nihayet tarihçinin, Heqin'in özgün nitelikleri üzerindeki görüşlerini ayırt etmek zorlaşır.

Hun imparatorluğunun ideolojik kurgusu, chanyüyü tam bir karizmatik lider konumunda görüyordu. Chanyü, dünyaya ilahî düzeni getirmek üzere tanrı

tarafından seçilmiş üstün insandı³. Fakat hiçbir chanyü iktidarını yalnız bu ideolojik kurguyla besleyemezdi. Pratikte iki yönlü bir zımnî anlaşma vardı. Chanyü bir yandan itaatsizliği cezalandırabileceğini hissettirmeli, bir yandan da tebaasının memnuniyetini sağlamalıydı. Yani, tehdit ve vaat bir arada olmalıydı. Daha önce yapılan araştırmalarda chanyünün dış ilişki tekeli olduğu isabetle tespit edilmiştir (Barfield, 2001a, s. 13; Barfield, 1981, s. 48). Çünkü imparatorluk önemli ölçüde otonom siyasî birimlerden oluşuyordu. Chanyünün atadığı yöneticilerden başka, boyların idarecileri de böyleydiler. Üstelik onlar idare yetkisini doğrudan kendi boylarının siyasal geleneklerinden alıyorlardı. Nihayet chanyü siyasî birimler arasında koordinasyonu sağlayan, onları ortak hedefler ve çıkarlar etrafında birleştiren bir örgütleyici rolü oynuyordu. Tüm siyasî birimler yıllık toplantılarda hazırlanan ve tartışılan planlara uygun olarak ordularını chanyünün başkomutanlığında birleştiriyor, Kuzey Çin'e yapılan akınlarla ulcalar paylaşıyordu. Daha sonra chanyü, askerî gücüne ve Kuzey Çin'deki istikrarsızlığa dayanarak pazarlık masasına oturuyor, Han'ı haraç ödemeye veya haraç miktarını arttırmaya icbar ediyordu. Han'dan alınan haraç, ideolojik bakımdan, fakat pratikte de müthiş etkiliydi, chanyünün seçilmişlik iddiasının tasdik aracı oluyordu (Barfield, 1981, s. 52). Chanyü, tebaasına, kendisine boş yere boyun eğmediklerini gösteriyordu. Monarşik rejimlerin doğası gereği, onun zenginliği ve gösterişi saygı uyandırıyor, taraftarlarına güven veriyordu. Alınan haraç sadece chanyünün servetine katılmıyordu. Aslan payı onun olmak kaydıyla hiyerarşik düzen içinde haracı seçkin idarecilere bölüştürüyordu.

Han'ın verdiği haraç tarım ürünlerinden, alkollü içeceklerden, ipek kumaşlardan ve kıyafetlerden oluşuyordu. Tabii olarak bu mallar otantik nitelikteydi ve aristokrat kesimin ayrıcalıklılığını vurguluyordu⁴. Her yılın 1. Ayında, 5. Ayında ve sonbaharda yapılan büyük toplantılar, iç siyasî aktörlerin chanyünün otoritesini tanıdığı, bazen reddettiği, karşılığında ödülünü aldığı önemli bir siyasî gelenektir. Aynı zamanda merkezî politikanın belirlendiği bu toplantılar, seçkinlerin çıkarlarına uygun politikalar izlemesi için chanyü üzerinde baskı aracıydı. Hiç şüphesiz chanyüye iletilen bu talep, daha fazla refah sağlamasıydı. Billhassa tahta yeni çıkan chanyüler çıtayı yukarı taşımaya mecburdular. Her

---

³ Modu'nun unvanı “Chengli Gutu Chanyü/撐梨孤塗單于” idi ve bu Tanrı'dan aldığı kutu, seçilmişliğini gösteriyordu. Ayrıca Zhonghang Yue(中行說), Laoshang Chanyü'ye, Han'a göndereceği mektupta “Hunların Göğün ve Yerin oğlu, Güneş ve Ay tarafından tahta çıkarılmış büyük chanyüsü/天地所生日月所置大單于” unvanı kullanmasını önermişti (HS 94: 3751 ve 3760).

⁴ Laoshang Chanyü'ye eş olarak verilen bir Han prensesine eşlik etmeye zorlanan Zhonghang Yue(中行說), chanyüyü Çin mallarına olan düşkünlüğü konusunda uyarırken, bunların bozkırdaki yaşama uymadığını belirterek, bozkırdaki otantik niteliklerini vurgulamış oluyordu (bk. HS 94: 3759; Di Cosmo, 2013 s. 38).

chanyü Çin sınırlarını ihlâl ederek Han üzerindeki baskıyı tazeliyor, Heqin'in her yenilenişinde Han'ın ödediği haraç miktarı artıyordu.

Han'ın ödediği haracın sürekli yükselmesi, bir taraftan yatıştırma politikasını sürdürmekteki kararlılıklarını gösterir, bir yandan da Hunların haraç miktarını arttırmaya neden çok istekli oldukları sorusunu gündeme getirir. Aslında Han'ın 3. İmparatoru Wendi'nin bir mektubunda belirttiği gibi, "Han ve Xiongnu komşu ve rakip devletlerdir." (HS 94:3762). Bu açıdan Hunların daha fazla haraç istemesi doğaldır. Yine de haracın chanyü üzerinde bir baskı yarattığını belirtmek gerekir. Aristokrasinin tipik davranışı, refaha ve lükse meylettir. Haracın paylaşılması refahlarını arttırıyor, onları daha fazla tüketmeye teşvik ediyordu. Nitekim sonraları Han haracı kesince, Çin'den mal akışının yeniden başlaması için her tavizi vermeye hazır bir kitle doğmuştu. Böylece Çin'in sömürülmesi chanyünün üstünlüğünün göstergesi olmaktan çıkıp görevi hâline gelmişti.

Wendi'nin sınır pazarlarını açması Çin'in sömürülmesine ikinci boyutu kazandırdı. Pazarları açmak Han açısından ikircikli bir durumdu. Ticaret Hunları yatıştırmak için iyi bir yol gibi gözükse de stratejik malların ticarete konu olması istenmiyor, sıkı bir kontrol politikası yürütülüyordu. Buna rağmen kaçak yollardan bilhassa demir satılıyordu. Sınır pazarları farklı sınıfların ve grupların faydalanabildiği bir gelişmeydi. Göçebeler mallarını getirip ihtiyaç duydukları mallarla değiştirebiliyorlardı. Ayrıca soğdu tüccarlar yeni ve büyük pazarlara kavuşuyorlardı. Batıdan gelen malları Çin mallarıyla değiştirebiliyorlardı. Ayrıca İç Asyalılarla ticaretleri de yeni formlar kazanıyordu. Çin sınırındaki pazarlar, Hunların kurdukları ticaret kasabaları ve Batı Bölgeleri arasında daimî mal akışı, herkesin refahını arttırıyordu. Buna Han bürokratları bile dâhildi (Fairbank ve Goldman, 2006, s. 59). Hatta Hunların ticaret yolunu kesmesinden çekiniyorlardı.

2. Han Lehine Denge: Gong

2.1. İç Düzen

Gaodi, henüz Modu'nun gazabına uğramamışken, taze iktidarının iki temel sorununa çözüm arıyordu: idarî sistemin tanzimi ve ekonominin istikrara kavuşturulması. Baideng hadisesinden sonra buna güvenlik ve dış politika sorunu da eklendi. Üç büyük sorunun her biri başlı başına bir saha gibi görülebilir, fakat son derece önemli kesişme alanları vardı. Güvenlik sorununun çözülmesi için nüfusun ve ekonominin askerî faaliyetleri destekleyebilmesi ve merkezî otoritenin güçlü olması gerekiyordu. Güvenlik tehdidinin ortadan kaldırılmaması ise özellikle sınır bölgelerinde merkezî otoriteyi, ekonomik gelişmeyi ve nüfus hareketlerini riske sokuyordu.

M.Ö. 210'da başlayan iç savaş nüfusu azalttığı gibi üretimi de düşürmüştü. 60 yıl boyunca tarımın ve ticaretin geliştirilmesi ve nüfusun artırılması için çalışıldı. Vergi politikası nüfus artışını teşvik edecek şekilde yürütüldü. Tarım faaliyetleri

baştan örgütlendi. Wendi ve Jingdi saltanatlarında ekonominin iyileştirilmesi yönünde istenen sonuçlar alındı. Bazı malların üretimi ve dağıtımını devlet tekeline alınarak ticaretin yoğunlaştığı merkezlerde dağıtım ofisleri kuruldu. Ekonominin iyileşmesine paralel olarak nüfus da arttı. Böylece nüfus ve ekonomik güç bakımından Hunlarla aktif mücadele yürütmenin altyapısı oluştu.

Krallıkların kapladıkları sahanın genişliği ve güçleri sebebiyle, merkezî politikayı taşraya ulaştırmakta güçlü çekişiyordu. Gaodi ilk aşamada krallıklara kendi oğullarını, veliaht hariç, atayarak krallıkları hiç olmazsa sâdik hale getirmeyi denedi (Bielenstein, 2008, s. 105). Heqin süreci boyunca krallıkların sayısını ve kapladıkları alanı azaltma çabası devam etti. Diğer taraftan krallıklara göre daha küçük, sayıca çok kumandanlık kuruldu ve tamamen bürokratik usullere göre yetiştirilmiş memurlar atandı.

Krallıkların küçülüp kumandanlıkların kapladığı sahanın genişlemesi, bürokrasinin aristokrasiye galip gelmesi demektir. Fakat Han imparatorları bürokrasinin güçlenmesinde de riskler seziyorlardı. Bu yüzden devletin hiçbir kolunda iktidar sahibi bürokratlar oluşmasına izin vermediler. Bu da görev tanımlarının belirli ölçüde muğlaklık içermesi, uzmanlaşmanın önünün kesilmesi demektir. Bürokratların kendi alanlarında tekelleşerek imparatora tehdit oluşturmasının önüne ancak bu yolla geçilebilirdi (Rossabi, 2014, s. 71). Öte yandan imparatorun eşlerinin ailelerinin güçlenmesi de engellenmeliydi. Daha ilk imparator Gaodi'nin ölümünden sonra imparatoriçe Lü (呂), imparatorun ailesi olan Liu ailesini iktidardan uzaklaştırarak yüksek makamlara kendi akrabalarını yerleştirdi. Lü'nün iktidar hırsı, rakiplerini ortadan kaldırdığı ürpertici bir zulme dönüştü. Bu menfi gelişmeler Han devlet adamlarının güçlü aileler arasındaki rekabetin yaratabileceği istikrarsızlığı anlamalarını sağladı (Fairbank ve Goldman, 2006, s. 59). Wendi ve Jingdi saltanatlarında merkezin ve hanedanın güçlendirilmesi için çalışıldı. Krallıkların ortadan kaldırılması Wudi saltanatının ilk yıllarında dahi sürdü (Chang, 2010, ss. 70-71).

2.2. Çin Dünya Düzeni

Çin'de imparatorluğun ideolojisinin kökleri Shang ve Zhou dönemlerine kadar uzanmaktadır⁵. İdeolojinin en önemli dayanağı “kültürel üstünlük” fikridir. Efsanevî anlatılar, geçmişte bilge imparatorların icatlarıyla Çin halkına medeniyeti hediye ettiğini anlatır. Çin; ahlakın, refahın, bilgeliğin ve medeniyetin merkezidir. Oysa Çin'i erdemsiz, fakir, kültürsüz yabancılar çevrelemişti (Yang,

---

⁵ Bu konuda Yü'nün uyarısını dikkate almakta fayda vardır. Yu, her ne kadar Çin'de imparatorluk ideolojisinin köklerinin Shang ve Zhou dönemlerine uzandığı görüşüne karşı değilse de Han'ın diplomatik sorunlarıyla Shang ve Zhou zamanındakilerin aynı olmadığına, dolayısıyla söz konusu dönemlerin imparatorluk ideolojileri arasında fark olduğuna işaret eder (bk. Yu, 2008b, s. 381).

1968, s. 20; Lewis, 2007, s. 128). “Çin” için kullanılan Zhongguo(中國 Merkezî Ülke) ifadesi, “kültürel üstünlük” fikrinin neticesidir. Barbarlarla dolu bir dünya tasavvur ederek “medeniyetin yegâne sahibi” sıfatıyla Çin, merkeze yerleştirilmiştir.

Han inanışında Tian/Gök(天) tüm kutsal varlıkların ve tanrıların üzerinde bulunuyordu. Gök ile imparator arasındaki bağlantı iki kanaldan sağlanıyordu. Gök(天) ile Göğün Altı(Tianxia 天下) arasında bir ilişkiden bahseden Dao(道), göğün altıyla gök arasında uyum sağlanmasını salık veriyordu ki bu Konfüçyüs tarafından açıklığa kavuşturulmuş olan ritlerle sağlanıyordu. Bunun tamamlayıcısı imparatorun göğün oğlu(天子) olduğu inancıydı. Bu sayede imparator, Gök’ten aldığı yetkiyle tüm insanlığın tek meşru hükümdarı oluyordu (Fairbank, 1968, s. 2; Fairbank ve Goldman, 2006, s. 69).

Dong Zhongshu(董仲舒) imparatorluk ideolojisini şöyle betimlemiştir:

-Gök en büyük tanrıdır. Göğün oğlu onun verdiği yetkiyle göğün altını yönetmeye ve korumaya memurdur.

-İmparator Dao’ya uygun olarak, erdemle hükmetmelidir.

-Göğün oğlunun hükmü evrenseldir (Chang, 2010, ss. 127-128).

Dong Zhongshu’nun erdeme yaptığı vurgu, dış politikada Heqin sürecinde denenmişti. Kendi bakış açısına uygun ifade tarzıyla “Çetin iklim şartlarında yaşayan Hunlar açlık çekmesin diye” hediyeler gönderilmişti. Dahası, “doğruyu görerek” Han’a biat eden Hunlara karşı da cömert davranılmıştı. Böylelikle barbarların Çin ahlakını anlaması, “ehlileşmesi” beklenmişti (Suzuki, 1968, s. 180). Hunlar, aksine, daha da “yırtıcı” hale gelmişlerdi. Heqin politikası imparatorluğun ideolojisinde derin bir yarık oluştuyordu. “Göğün altının mutlak hâkiminin” ülkesini korumak için haraç veriyor olması yaman bir çelişki yaratıyordu (Yang, 1968, s. 21). Üstelik çelişki Heqin’den sonra dahi ortadan kaldırılamamıştı. Hun chanyüleri Han’a bağlanmayı kabul ettiklerinde bile Heqin’deki “Seddin güneyi Han, Kuzeyi Hun” maddesi değişmemişti. Hunların bozkırda kurduğu düzenin gücü, Çin ideolojik düzenine gerçekliği dayatmıştı. Dile getirmekten hoşlanmasalar da Çin devlet adamları bozkırın sandıkları kadar edilgen olmadığını, aslında pek çok açıdan etken hatta ettirgen olduğunu anlamışlardı. Erdem politikası, bozkırdaki rakip güçlü olduğu zaman işe yaramıyordu. Çünkü rakip, alınan haracı üstünlüğün ödülü olarak görüyordu (Suzuki, 1968, s. 183).

2.3. Yeni Denge

Saltanatının başında Heqin'i yenilemeyi kabul eden Wudi, aslında kararını değiştirmeye teşneydi. Ülkenin durumunun bir dizi savaşı kaldırabileceğine kani olmuştu. Chanyüü Mayi'ye çekerek tuzağa düşürme ve Daxia'daki(大夏) Büyük Yüezhilerle(大月氏) ittifak yapma planları sonuç vermeyince Hunlarla açıktan ve tek başına savaşmaya mecbur kaldı. M.Ö. 129-119 arasında Hunlar Sarı Nehrin güneyinden, Gansu koridorundan ve Gobi'nin güneyinden sökülüp atıldılar. Bu savaşın ilk aşamasıydı ve Huo Qubing ve Wei Qing gibi yetenekli kumandanların, süvari birliklerinin eserişti. M.Ö. 119'da Yizhixie Chanyü(伊稚邪) Gobi'nin güneyini boşaltıp savunma pozisyonu aldıktan sonra Wudi'nin ısrarla ve aceleci bir şekilde Hunları gong sistemine çekmek istediği görülmüştür (HS 94: 3771-3772). Huo Qubing'in ölümü, güneydeki savaşlar, savaşın ilk aşamasında kaybedilen at sayısının fazlalığı gibi sebeplerden bu talebini askerî güçle dayatma yoluna gitmemişti. Oysa Hunlar ciddi nüfus kaybetmiş, iç düzenleri de tehlikeye girmişti.

Savaşın 2. aşaması M.Ö. 105'te başladı. Gansu koridorunun açılması cepheyi genişletmiş ve Han'a müttefik bulma imkânı vermişti. Han orduları bir taraftan Batı Bölgeleri'ni Hunlardan koparmaya çalışırken bir yandan da Tanrı Dağları'nın doğusundaki Hun merkezlerine saldırıyordu (Ma ve Sun, 2001, s. 228). Artık Han tarihinde bir kırılma yaşanmıştı. Askerî başarısını kanıtlayan, Han'ı haraç vermeye zorlayan karizmatik chanyüler devri kapanmıştı. Yeni makbul chanyü tipi Han saldırılarını durdurabilen ve bağlı boyların kopmasını engelleyebilen koruyucu nitelikteydi ve tabii bir chanyünün bu makama ulaşması hiç de kolay değildi. Batı Bölgeleri'ndeki Han ilerleyişine etkili bir tepki verilemedi. M.Ö. 97'de Hunlar çok büyük kayıplar vermek kaydıyla iki önemli savunma başarısı gösterdiği gibi Li Ling'i de ele geçirdiler (SJ: 110: 2918, Otkan, 2018, s. 92). M.Ö. 90'da büyük savaşlar dizisinin sonuncusunda Ershi Generali Li Guangli'yi de ele geçirdiler (SJ: 110: 2918; Otkan, 2018, ss. 92-93).

40 yıllık savaşlardan sonra iki tarafın da toparlanmaya ihtiyacı olduğu kesindi. Hunlar kendi hesaplarına bu imkândan mahrumdular. Bağlı boylar ayrılarak Hunların düşmanı oldular. Wusunların, Dinglinglerin(丁零), Wuhuanların(烏桓) saldırılarına sert kışların ve açlığın açtığı yaralar eklendi⁶. Chanyü olgusunun büyümesi bozulduktan sonra aristokratik klikler oluşmuş, siyasete kişisel çıkarlar yön verir olmuştu. M.Ö. 58'de büyük kriz başladı: Woyanqudi(握衍胸

---

⁶ Wuhuanlar Hunların ata mezarlarını soydukları için Hunların saldırısına uğramışlardı (HS: 94: 3784). Hunlar, arkasından Wusunlara saldırdılar (HS: 94: 3785). M.Ö. 72'de Wusunlar, Batı Bölgeleri'ndeki Han müttefikleri ve nihayet Han ordusu Hunlara saldırdı (HS: 94: 3785-3786). Bu yenilgiden sonra Hunlar Dinglinglerin saldırılarına da hedef oldular (HS: 94: 3787-3788). Savaşlarda ölen insanların fazlalığının ve kaybedilen hayvanların etkisiyle Hunlarda açlık baş gösterdi (Onat vd., 2004, ss. 44-49).

鞬)Chanyü'nün geleneğe aykırı atamaları tahtına ve canına mâl oldu⁷. Bunu takiben art arda yeni chanyüler türedi. 5 chanyünün arasındaki savaşlar Hunları büsbütün tüketti (Yu, 2008a, s. 138). Bu tükeniş iki kardeşin, Zhizhi(鄧支) ve Huhanye'nin rakip chanyülüklerinde kendini göstermiştir. Rakibine yenilerek güneydoğuya çekilen Huhanye Chanyü, Han'ın gong sistemine girmeyi kabul etmeye mecbur kaldı (HS: 94: 3796-3797; HS: 94: 3797-3798). Onu yenen Zhizhi Chanyü dahi Hun merkezinde kalamayarak batıya, Kangjü ile Wusun sınırına gitti (HS: 94: 3800). Bunu herhalde öngörülebilir siyasi ortamın eksikliğine bağlamak gerekir. Gerçi Zhizhi Chanyü Dinglingleri yeniden itaat altına almıştı ama Kangjü ile ittifaken Wusunlara saldırmak üzere yola çıkıp, ordusunun büyük kısmını açıktan ve soğuktan kaybederek Kangjü'ye ulaşmış olması (HS: 94: 3802) durumunun istikrar vaat etmediğini düşündürmektedir.

Huhanye Chanyü'nün Han'a haraç ödemeyi, oğlunu rehin göndermeyi ve sarayı bizzat ziyaret ederek bağlılığını bildirmeyi kabul etmesiyle yeni bir düzen oluştu. Chanyü, imparatorun hizmetine girmişti. Ancak geçmişin muktedir düşmanı Hunların öylece durup itaat etmeleri beklenmiyordu. Chanyünün itaati belirli şartlardan ve karşılıklı sorumluluklardan oluşan bir dillendirilmemiş anlaşmaya bağlıydı. M.Ö. 43'te anlaşma açıkça ifade edildi ve beyaz bir atın kurban edildiği törenle tanrının garantörlüğü alındı. Anlaşmanın şartları Huhanye'nin oğlunu Han sarayına rehin gönderdiği M.Ö. 53'ten beri var olan fiilî durumu meşru zemine oturtmaktan fazlasını yapmıyordu:

- Karşılıklı olarak saldırı ve yağma yapılmayacağı taahhüt ediliyor
- Yağma yapan olursa cezalandırılacağı ve mağdur tarafın zararının karşılanacağı kabul ediliyor
- Taraflardan biri saldırı alırsa diğeri askerî yardım göndermeyi vaat ediyor.

Bu anlaşmayı yapanlar, Han Chang(韓昌) ve Zhang Meng(張猛), uzun zamandır Han sınırları içinde bulunan ve Han desteğiyle zenginleşen Hunların

⁷ İlk olarak Wei Lü, Li Guang'ın gördüğü ilgiden rahatsız olarak onun öldürülmesini sağladı ve bu sayede yeniden adeta chanyünün baş danışmanı konumuna geldi. Daha sonra Hulugu(狐鹿故) Chanyü öldüğü zaman (M.Ö. 85) Zhuanqu Yanzhi(顛渠闕氏) ile birlikte chanyünün vasiyetini değiştirdi. Aynı yıl iki üst düzey Hun yönetici, Sol bilge beyi ve sağ luli beyi Wusunlara sığınarak Hunlara saldırmayı planladılar (HS: 94: 3787). Planları açığa çıkınca kurultaya katılmayı reddettiler. Yine Zhuanqu Yanzhi, m.ö. 60'ta Xulüquanqu(虛閭權渠) Chanyü öldüğü zaman bu kez sağ bilge beyiyle ittifak ederek onu Woyanqudi Chanyü ilan etti (HS: 94: 3789). Woyanqudi Chanyü başa geçince eski chanyünün akrabalarını görevlerinden uzaklaştırarak kendi çocuklarını ve yakınlarını atadı. Nihayet sol Aojian beyi (奧鞬王) ölünce yerine kendi oğlunu ataması birbirini takip eden isyanlar başlattı (HS: 94: 3790). Çünkü boy yöneticileri bu hamlede kendi geleceklere dair bir tehdit görmüştü (Onat vd., 2004, ss. 41, 42, 50, 51).

çoğaldıklarını, danışmanların chanyüü kuzeye dönmeye teşvik ettiğini görmüşlerdi. Eğer bozkıra dönerse chanyünün kendini güçlü hissedeceğinden ve Hunların, eskiden olduğu gibi, Han'a düşman olacağından endişeleniyorlardı (HS: 94: 3801; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 58).

Gong sistemi imparatorun iç düzendeki kutsal-üstün konumunu dış ilişkilere taşıyan pratiklerden oluşuyordu. Bazı pratikler Muharip Devletler Çağı'nda krallıklar arasındaki ilişkilerde bulunuyordu. Güçlü olan krallık diplomatik ortağından veliahtını "hizmet etmek üzere" göndermesini ve haraç ödemesini bekliyordu. Wudi'nin saltanatında sınırların dört tarafta genişletilmesi, gong sisteminin uygulanışında farklılıklar geliştirdi. Sonuçta gelenekten beslenen veya geleneği değiştiren ama yeni şartlarla uyumlu kılan yeni bir pratik oluştu.

Geleneksel olarak vassallar iki sınıfa ayrılıyorlardı: sınırların içinde oturan, imparatorun doğrudan alınmış bir görev olarak sınırları koruyan iç vassallar ve Han'a boyun eğmiş yabancı devletlerin oluşturduğu dış vassallar (Yu, 2008b, s. 382). Bürokrasi imparatora hizmet ediyor, yerel yöneticiler imparatorun iradesini taşraya ulaştırıyorlardı (Fairbank, 1968, s. 8). Aynı sadakat gerek iç gerekse dış vassallardan da bekleniyordu. Vassallardan veliahtlarını Han başkentine göndermelerinin istenmesi, onlardan beklenen sadakati garanti altına almak içindi. Eğer vassal kralın sadakatinden şüphe edilirse Han ordusunun harekete geçerek kralı öldürüp esir oğlunu tahta geçirmesi veya öldürmesi mümkündü. Han sarayında esir bulunan veliahtların Han'a bağlılık duyması ve Çin kültürünü benimsemesi için gayret sarf ediliyordu. Bu yolla esir oğul kendi ülkesinde tahta çıktığında Han'a bağlılık duyacaktı.

Dış vassalın haraç ödemesi vassallığının sembolik bir pratiğiydi. Çin diplomasi geleneği eşitsiz bir ilişki anlayışıyla gelişmişti. Haraç yalnız vassalın bağlılığının göstergesi olmayıp, Han'la ilişki başlatmanın ön koşuluydu (Selbitschka, 2015, s. 18). Zayıf devletler açısından bu durum hiç de can sıkıcı değildi. Diplomatik, ticarî veya askerî ilişki başlatmak için haraç ödemeyi bir yatırım olarak görmeleri son derece olasıydı. Hatta Han'ın bundan rahatsız olduğu zamanlar dahi olmuştu. Chengdi(成帝) zamanında (M.Ö. 32-6) Jibin(罽賓) kralı Han'a elçi göndererek ilişkileri tekrar başlatmak istediğinde Du Qin(杜欽) gelen elçilerin soylu olmayıp, tek amacı mallarını satmak olan tacirlerden seçilmiş olduğundan yakınmıştı (Onat vd., 2004, ss. 31-32).

Konu Hunlar olduğunda haraç bambaşka bir anlam kazanıyordu (Yu, 2008b, s. 396). Hunlarla ilişkilerde daha eşitlikçi bir hava vardı. Çünkü Hunların bağlılığı üstünlük değil güvenlik meselesiydi. M.Ö. 28'de Hun elçisi ülkesine dönmek istemediği zaman Du Qin, chanyünün Han'la arasını bozmak için bahane yaratmak üzere elçisini önceden tembihlemiş olabileceğini öne sürerek ülkesine gönderilmesini tavsiye etti (HS: 94: 3808; Onat vd., 2004, ss. 67-68). Hunlarla yürütülen gong ilişkisi standart uygulamalardan ciddi bir sapmaydı. Esasen

ilişkiden kârlı çıkan Hunlardı. Çünkü Han'ın barışı korumaya, Hunları kontrol altında tutmaya şiddetle ihtiyacı vardı. Bu yüzden chanyülerin Han sarayını her ziyaret edişinde çok cömert davranılarak büyük hediyeler veriliyordu⁸. Chanyü ne zaman yiyeceğe ihtiyacı olduğunu bildirirse kervanlar düzülüyordu. Han'ın verdiği destekle Huhanye'ye bağlı Hunların nüfusu artmıştı. Nüfus artışı iki kaynaktan besleniyordu. Han'la kurulan ilişkiler, Huhanye'ye bağlı Hunların barış ve refah ortamında yaşamalarını sağlamıştı. Diğer taraftan, bilhassa Zhizhi Chanyü'nün ölümünden sonra savaştan ve sefaletten yılmış Hunlar Huhanye'ye itaat etmeye başlamışlardı. Böylelikle gong sistemi, Huhanye'ye bozkırda görece birlik ortamı oluşturma fırsatı vermişti. Her iki taraf da istediğini alıyor, Hunlar toparlanma sürecine girerken Han da sınırlarında huzuru sağlıyordu. Bu durum Wang Mang devrine kadar devam etti (Yu, 2008a, s. 141).

3. “Oyun Kurucu” Sorunu

Hemen hemen aynı anda kurulan ve yıkılan Hun ve Han imparatorluklarının ilişkileri her daim inişli çıkışlı ve karmaşık oldu. İki taraf da her koşulda kendi çıkarlarını dayatmak için fırsatlar buldu ve kullandı. Hiçbir zaman bir tarafın mutlak üstünlüğü olmayan bu ilişkilerde oluşturulan hiçbir status quo kalıcı olmadı ve tam verimlilikle çalışmadı. İki devlet gerek siyasî gerek ideolojik yapıları gerekse ekonomik ilişkilerden kaynaklanan karşılıklı bağımlılıklar geliştirmişti. Bağımlılığın şekli iki devletin birbirini yıpratmasını gerekli kılıyordu. Yani ilişkilerin devamı devletlerin yıpranmaya dayanıklılığına bağlıydı. Devletlerin askerî gücündeki, iç siyasetindeki, ekonomik durumundaki ve üçüncü taraflarla ilişkilerindeki dalgalanmalara göre ikili ilişkileri de farklı formlar alıyordu. İkili ilişkileri şekillendiren sistemler (Heqin ve gong) birer “oyun” olarak düşünülürse oyunu kimin kuracağı, oyun içinde nasıl pozisyon alınacağı ve oyunun kendisi birer problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. İç Politika-Dış Politika Bağlantısı

İkili ilişkilerde taraflardan biri etki eden diğeri tepki veren durumda olmuştu. Etki eden, oyun kurucu, ilk hamleyi yaparak karşı tarafa çıkarlarını dayatma konusunda avantaja sahip oluyordu. Her iki taraf için de geçerli olmak üzere oyun kurucu olabilmek için gerçekleşmesi gerekli koşullar karmaşık olup bir açmaz görünümündeydi. Açmazın üç boyutu vardı: dış politikada etkin olabilmek için iç düzeni sağlamak gerekliydi. Beri yandan iç düzenin sağlanmasında dış

⁸ Huhanye Chanyü Han sarayına ikinci ziyaretini gerçekleştirdiğinde verilen hediyeler, ilk ziyaretindekinden fazlaydı. M.Ö. 33'teki üçüncü ziyaretinde de ilk ziyaretindekinden ek hediyeler almıştı. Ayrıca bir Han prensesiyle evlenme isteği de olumlu karşılandı. M.Ö. 26'da Huhanye'nin halefi Fuzhulei Ruodi(復株叅若鞮) ziyaret ettiği zaman yine hediye miktarı artmıştı. Barfield Hunlara bu dönemde verilen desteğin Han gelirinin 3'te 1'ini bulduğunu yazmıştır (bk. HS: 94: 3798-3799, 3803, 3808; Onat vd, 2004, ss. 58, 61, 69; Barfield, 2001b, s. 237; Yüing-shih, 2008b, s. 397).

politikada başarılı olmak da gerekliydi. Son olarak, taraflardan biri iç düzenini sağlamış olsa dahi muhatabıyla mukayese edilince üstün olmalıydı.

Siyasî iktidarın güçlü ve istikrarlı olması kilit rol oynuyordu. İç politikadaki sorunları çözüp bünyesindeki zaafı ortadan kaldırmadan etkili bir dış politika izlemek söz konusu olamazdı. Fakat bu örgütlenme veya restorasyon sürecinde kabuğuna çekilmek mümkün olmuyordu. Han'ın iç sorunlarını çözdüğü M.Ö. 201-140 arasında Hunlar tehdidi daim kılarak çıkarlarını Han'a dayatmışlardı. Hunların iç düzeninin tamamen ortadan kalktığı M.Ö. 60 sonrasında ise bu kez Han çıkarlarını dayatma fırsatı bulmuştu. Wang Mang'ın darbesi, darbeyi takip eden iç savaş ve Sonraki Han Hanedanı'nın kuruluş aşamasında Hunlar avantajı tekrar ele geçirirlerken, M.S. 70'lerdeki Han hücumlarından sonra durum yeniden M.Ö. 60 sonrasındakine dönmüştü.

Devletlerin iç sorunlarını iktidar ilişkileriyle sınırlı tutmamak gerekir. Ekonomik-mali istikrar da bir o kadar önem arz ediyordu. Wudi'nin saldırı politikasının nihaî başarısızlığında başat rolü savaşın mali yükü oynamıştı. Köylünün vergi yükü altında ezildiği, maliyenin savaşı daha fazla kaldıramayacağı anlaşılınca barış değilse de ateşkes mecburî olmuştu. Mali sorunların getirdiği ekonomik buhran, siyasal krizle birleşerek Han'ı pasif bir dış politika izlemeye itti. Hun "malıyesi"⁹ biraz daha farklı işliyordu. Chanyü bir bölüşüm odağıydı. Siyasal örgütlenmenin aristokratik niteliği gereği aristokratların refah düzeyini arttıracak yeni kaynaklar oluşturmak konumunun gereği ve teminatıydı. İktidarı refah yaratabildiği düzeyde onaylanıyordu. İki devletin "mali" sorunlarının birbirinden farklı olduğu derhal göze çarpmaktadır. Merkezî bürokratik devletin(Han) mali sorunları hükümet harcamalarının finanse edilmesinde karşılaşılan sorunları; kabilelerüstü devlette(Hun) aristokratların sadakatının satın alınmasında karşılaşılan sorunları ifade ediyordu. İki devletin yapısındaki farklılıklar sebebiyle mali sorunların muhtemel sonuçları da farklıydı. Han için askerî masrafların kısılması, ekonominin yeniden örgütlenmesi gibi politikalarla atlatılabilirdi. Hunlar ise parçalanma riskiyle karşılaşıyorlardı. Bu sorunların dış politikaya yansması her iki taraf için de pasifize olmak şeklindeydi. Taraflardan biri pasifize olurken diğeri hala aktif durumdaysa çıkarlarını dayatarak oyun kurabiliyordu.

İç politikayla dış politika arasında bir döngüden söz edilmesi mümkün olabilir. İktidarın iç politikadaki başarısı, dış politikadaki başarısını destekleyici nitelik taşıyordu. Dış politikadaki başarı da iç politikayı destekliyordu. Daha önce belirttiği gibi, Chanyü aristokratların refah düzeyini arttırmak için kaynak

---

⁹ Hunların siyasi örgütlenmeleri açısından bakıldığında Hun devletinde bir "malıye"den söz etmek pek doğru gözükmemektedir. Buna karşılık iki devletin gelir-gider dengelerini karşılaştırmayı kolaylaştıracak bir kavram olarak "malıye" sözcüğü kullanılmış olup, kavramın Hun imparatorluğu için kullanılmasının sakıncalı oluşu dikkate alınarak tırnak içinde yazılması ihtiyacı hâsıl olmuştur.

oluşturmak zorundaydı. Üretim düzeyinin arttırılması, mutlaka chanyünün bu ihtiyacını bir ölçüde karşılıyordu. Fakat daha önemli bir kaynağın Çin'in sömürülmesinden sağlandığı düşünülebilir. Modern tarih yazınında Hun dış politikası ve ekonomisi Çin'in sömürülmesi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konudaki tartışma iki temaya yoğunlaşmıştır: Hun ekonomisinin kendine yeter olup olmadığı ve Hun-Han ticaretinde hangi tarafın daha kârlı olduğu. Owen Lattimore, Hunların tam göçebe olduklarını varsayarak yalnızca hayvancılık ve avcılık yaptıkları sonucuna ulaştı (Di Cosmo, 2010, ss. 10-11). Barfield'e göre Hun imparatorluğu doğrudan doğruya Çin'i sömürebilmek için kurulmuştu. Aksi takdirde bozkır ekonomisi kendine yetersizliğiyle yüzleşmek zorunda kalacaktı (Barfield, 2001b, ss. 235, 240; Barfield, 2001a, ss. 10, 12, 14, 15; Barfield, 1981, ss. 46-47). Anatoly M. Khazanov Hun ekonomisinin daimî olarak kendine yetersiz olduğu fikrini reddederek bozkır ikliminin istikrarsızlığının ekonomiye yansıdığını, bunun da istikrarsızlık zamanlarında göçebeleri yerleşiklere bağımlı hâle getirdiğini öne sürdü (Khazanov, 1994, ss. 19-20). Di Cosmo ise bağımlılık ilişkisini tümünden reddetti. Arkeolojik verilerin Hunların tarım yaptığını gösterdiğini, ticaret ve zanaat kasabalarının kurulduğunu, ne tarım ne de zanaat ürünleri bakımından Çin'e bağımlı olduklarını savundu (Di Cosmo, 2010, ss. 14-15). Mark Edward Lewis ise Çin'in sömürülmesinin chanyünün hazinesini zenginleştirdiğini, fakat Çin'in tek zenginlik kaynağı olmadığı gibi Çin'den gelen malların Hun ekonomisi için hayatî öneme sahip olduğunu öne sürmenin abartılı olduğuna işaret etti (Lewis, 2007, s. 132). Lattimore'nin ve Barfield'in fikirleriyle Di Cosmo'nun fikirleri, aralarındaki zıtlığa rağmen, uzlaştırılabilir. Birinci görüş göçebelerin neredeyse Çin'i sömürmeksizin hayatta kalamayacağını düşündürecek kadar abartılı görünmekle birlikte ikincisi de göçebelerin Çin'i sömürmekteki ısrarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Gerçi Di Cosmo, "Çin'in sömürüldüğü" düşüncesinin Çinli devlet adamlarının Kuzeyli barbarları "açgözlü, riyakâr" görmelerinden kaynaklandığını savunur, ama Hunların her zaman talepkâr oldukları da vaki'dir. Şu hâlde iki görüşü şu şekilde uzlaştırmak makul olabilir: Hunların Çin'i sömürme ihtiyacı belki ekonomilerinin kendine yetersizliğinden değil fakat chanyünün aristokratların refahını sürekli arttırma ihtiyacına bağlıdır. Bu bağlamda Barfield Hun imparatorluğunun kuruluşunu Çin'in sömürülmesi hedefine bağlarken pek haksız değildir. Fakat ortada bir ekonomik bağımlılıktan çok Hun imparatorluğunun politik yapısından kaynaklanan bir zorunluluk vardır. Bu zorunluluğun bir boyutunun ekonomik olduğu kesin olmakla birlikte, Hunlar hayatlarını idame ettirmek için değil daha da zenginleşmek için Çin'i sömürmeye ihtiyaç duymuşlardır. Üçüncü bir görüş olarak Khazanov'un savını yalnız iklime bağlı olarak değil, siyasal ve askerî krizlerin iç içe geçtiği daha karmaşık şartlar altında ortaya çıkabilen geçici bağımlılıkları açıklamak için kullanmak uygun olabilir.

John King Fairbank Çin'in, sadece Han'ın değil, dış düzeniyle iç düzeni arasında yakın bir ilişkiden bahsetmiştir. Fairbank'ın bu tespitinin iki boyutu vardır: Barbarları uysallaştırmayı başaramadıklarında içeride isyanla karşılaşma olasılıklarının artması ve barbarlara hâkim olamayan hanedanın Çin'i idare etme iddiasının zayıf kalması (Fairbank, 1968, s. 3). Kuzey sınırının güvenliği bu açıdan çift yönlü düşünülebilir. Hunların saldırıları Han ordusunun zaafını görünür kılıyordu. Han bünyesindeki krallar bundan cesaretleterek isyan ediyorlar, bazıları Hunlarla işbirliği yapıyorlardı. Diğer yandan asi generaller ve mağlup krallar Hunlara sığınıyorlardı, Han karşıtı faaliyetlerini Hun desteğiyle veya Hun bünyesinde sürdürüyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Heqin politikası iç sorunlar çözülene kadar dış sorunları dondurarak zaman kazanmaktan çok iç sorunlarla dış sorunlar arasına duvar örerek ilişkilerini kesme çabası olarak görülebilir.

Kuzey sınırındaki askerî hareketlilik ve savaş politikası saray çevresindeki kliklerin manevra alanına dönüşmeye oldukça müsaitti. Hunlarla askerî mücadele önem kazandıkça bu mücadelenin başarısına katkı yapanların değeri artıyordu. Klikler destekledikleri generallerin savaşlarda aktif rol alarak öne çıkmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bunu tersten düşününce savaşlarda öne çıkan generallerin kendi kliklerine güç kazandırdıkları sonucuna da varılabilir. Huo Qubing, Wei Qing, Li Guang, Batı Bölgeleri'ne ikinci yayılma hamlesinin kahramanı Ban Chao(班超) gibi generallerin kazandıkları başarılar kliklerinin nüfuzunu arttırmıştı.

Hunlarla ilişkiler askerî alanın dışına çıkıp diplomasi etrafında şekillenmeye başladığında ve özellikle Hunların etkinliklerini yitirdikleri dönemlerde siyaset daha olağan bir şekilde geliyordu. Bu süreçte diplomatik başarılar takdir edilmiyor değildi. Bununla birlikte başarılı diplomatların kazandıkları nüfuz, savaş zamanı başarılı generallerin kazandıklarıyla karşılaştırılabilir değildi. Hunların uysallaşmaları, işlerin yoluna girmesi anlamına geliyor, bürokrasinin olağan işleyişinde imparator üzerindeki klik baskıları da gevşiyordu.

3.2. “Oyun Kurucu” ve “Oyunbozan” Pozisyonları

Çin ekonomisi tarım-zanaat-ticaret temelleri üzerine bina edilmişti. Gelişmiş işbölümü ve uzmanlaşma vardı. Bu sayede üretim miktarı ve ürün çeşitliliği yüksekti. Doğrudan tarımla bağlantılı olarak daha büyük nüfus beslenebiliyordu. Tüm bunlar Han'ın elini güçlendiriyordu. Ekonomi Hunları yatıştırma politikası çerçevesinde yapılan ödemeleri destekleyebiliyordu. Hem nüfus hem de üretim savaş politikasını da kaldırabilir düzeydeydi. Yeter ki Wudi saltanatında olduğu gibi onlarca yıl sürmesin... Sahip olduğu refah, tarih boyunca olduğu gibi, göçebelerin hedefi haline getirmişti. Ancak göçebelerle mücadelenin en önemli kaynağı da yine refahı ve nüfusu olmuştur. Baskın geldikleri dönemlerde dahi Hunların talepleri ekonomikti. Han ekonomisi 60 yıl boyunca sürekli artan

talepleri karşılarken kalkınma hedeflerini de gerçekleştirebilmişti. Ban Gu'nun Wudi'nin acımasız savaş politikasını eleştirirken yatıştırma politikasını daha "hesaplı" bulması bu açıdan dikkat çekicidir (HS 94: 3830-3831). Hunların baskısı yalnızca ekonomiyle ilgili değildi. Siyasal düzeni tehdit ediyordu ve kesinlikle yıpratıcıydı. Buna karşın Han imparatorlarının kararlılıkla sürdürdükleri kalkınma ve merkezileşme politikası sayesinde Çin'in insan kaynağı ve ekonomisi bu yıpranmayı karşılayabiliyordu. Yatıştırma politikası terk edildiğinde iki devletin savaş stratejileri arasındaki en önemli fark da ortaya çıktı. Savaşlarda yaşanan kayıplar Hunların üzerinde Han'ın üzerinde yarattığından daha fazla nüfus baskısı yaratıyordu. Han'ın silahlıtaına alabileceği milyonlarca köylü vardı. Nüfusu itibariyle Hunlar kayıpları en düşük sayıda tutmak zorundaydılar. Oyunun kuralı değişip askerleri feda etmek kaçınılmaz olduğunda Han'ın eli güçlenmişti. Gerçi 40 yıl süren savaşların ardından M.Ö. 90'dan sonra Han yeniden savunmaya çekilmek zorunda kalmıştı. Ama Hulugu Chanyü saldırıya geçmek yerine Heqin düzenine geri dönmeyi teklif etmişti. Kuzey Çin'i yakıp yıkarak Han'a çaresizliğini hissettiremeyeceğini büyük ihtimalle o da biliyordu. Sonra bu Çin kaynaklarındaki Hun betimlemesine hiç uymuyordu. "Saldırgan, yağmacı Hunlar"ın barışmak istemesinin arkasında Hun nüfusunun savaşı daha fazla kaldıramayacağı fikri yatıyor olmalıdır. Batı Bölgeleri'ndeki gerileme, ayrılan boylar, Han'dan alınan haracın kesilmesi gibi sorunlar da eklenince Hunların toparlanmak üzere barışa gerçekten ihtiyaç duydukları anlaşılıyor. Nitekim sonraki yıllarda düştükleri karışıklık da bunu gösteriyor. İki imparatorluğun kaynakları karşılaştırılınca Han'ın avantajlarının onu oyun kurucu pozisyonuna daha yakın tuttuğu sonucuna ulaşılabilir. Zaten kaynaklarını harekete geçirdikten sonra Han, bir daha Heqin'e geri dönmeye hiç mecbur kalmamıştır.

Han'ın oyun kurucu pozisyonuna daha yakın olması akla uygun gelse de doğrudan doğruya gong sistemi bu fikri kusurlu duruma getirmektedir. Chanyü Han'a boyun eğip onun dayattığı oyunu kabul ettiğinde bile Heqin'dekinden daha fazla ödeme yapılıyordu. Avantajlı olanın karşı tarafın ekonomik taleplerini kabul ederek muhabatını yatıştırdığı bir düzen söz konusuysen gerçekten avantajdan bahsedilebilir mi? Bu sorunun cevabı Han'ın dış politika motivasyonunun sınır güvenliği ekseninde şekillenmesi, Hunların ise ekonomik çıkarlarına göre hareket etmelerinde aranmalıdır. İster gong ister Heqin sistemi yürürlükte olsun bozkırdan gelecek tehditleri ortadan kaldırmak için Hunlarla anlaşma/uyum yoluna gidildi. Bunun anlamı da yine barışı satın almaktı. Yani Han iki devletin ilişkileri aracılığıyla bozkırı Çin'e entegre eden bir sistem kurmakla ilgileniyordu. Hunlar bu sistemin kurulmasına direndikleri ölçüde kazanç sağlıyorlardı. Bir başka deyişle Han'ın oyun kurucu olmaya yakın olduğu gibi Hunlar da oyunbozan olmaya yakındı. Hunlar ikiye bölündüklerinde Han taraflardan biriyle anlaşarak sınırları korumaları karşılığında ekonomik ve hatta askerî taleplerini karşılıyordu.

3.3. Hakemsiz Oyun

“İki kutuplu dünya düzeni” 2. Dünya Savaşı sonrasında iki farklı iktisadî ve siyasî rejimi temsil eden ABD ve SSCB’nin nüfuz mücadelesi içinde şekillenen siyasal atmosferi tanımlayan, sınırları belirgin bir terim olarak siyaset ve tarih literatürüne girdi. Bu terimi yeniden tasarlamak şartıyla ödünç olarak Hun-Han ilişkilerini tanımlamakta kullanmak pekâlâ mümkün olabilir. Önce bu terimi coğrafi olarak Çin ve Orta Asya ile sınırlandırmak gerekir. Ancak bundan sonra, söz konusu coğrafyada bir iki kutuplu siyasal atmosferden bahsetmek uygun olacaktır. Bu terimin ısrarla kullanılmak istenmesinin sebebi, Çin’in ve Orta Asya’nın tarihinin 4 asırlık bir kesitinin göçebe-savaşçı kabilelerüstü Hun imparatorluğuyla yerleşik, merkezî-bürokratik Han imparatorluğu arasındaki mücadeleyle geçmiş olmasıdır. Üçüncü taraflar, tıpkı 20. Yüzyılın iki kutuplu dünyasında olduğu gibi, çıkarlarını iki büyük gücün teşkil ettiği blokların çıkarlarıyla özdeşleştirerek var olmaya çalışmışlardır. Ortada üçüncü bir büyük gücün olmadığı, tarafları tehdit ederek yahut diyaloga davet ederek uzlaştıran bir üçüncü tarafın olmadığı hakemsiz bir oyun vardır.

Hun-Han ilişkilerini incelerken üçüncü tarafları üç sınıfa ayırmak mümkündür: vassallar, isyancılar ve çeper devletler. Sosyal, siyasal ve ekonomik yapısıyla Batı Bölgeleri’ndeki şehir devletleri vassallar sınıfını teşkil eder¹⁰. Hunlar Modu Chanyü zamanında Batı Bölgeleri’ni ele geçirmişler ve bu bölgeyi yönetmek için özel bir valilik oluşturmuşlardı. Bölgenin siyasî karakterini şehir devletleri oluşturuyordu. En büyükleri dahi en fazla birkaç bin askere sahip olan bu devletlerin ne Hunlarla mücadele etmeleri mümkündü ne de Han Hanedanıyla. Bu yüzden iki imparatorluğun rekabet ettiği ortamda taraflardan biriyle ittifak ederek tehditleri bertaraf etmeye çalışıyorlardı. M.Ö. 90’da Han’ın Hunlara yaptığı büyük saldırıda Batı Bölgeleri’ndeki devletler de savaşta yer almış, Hunların müttefiki olan Cheshi devleti işgal edilmişti (HS: 94: 3779). İki imparatorluğun restorasyon sürecine girdiği ve Batı Bölgeleri üzerindeki baskısını zayıflattığı dönemlerde bazı şehir devletleri yayılma girişiminde bulunmuşsa da hiçbir zaman Batı Bölgeleri’nden Hun ve Han’a denk olacak bir üçüncü güç çıkmadı. İmparatorlukların varlığını sürdürdüğü 4 asırlık zaman aralığında güç dengesindeki değişmelere bağlı olarak pek çok defa taraf değiştirmeler ve kopmalar oldu. Çin’de istikrarsızlığın yaşandığı dönemlerde Han valileri ve generalleri Hunların safına geçtiler. Hunların zayıfladığı dönemlerdeyse hoşnutsuz kabileler ve boylar Han safına geçtiler. Bu taraf değiştirmeler oyunun seyrini değiştirmekten çok bir tarafın diğerini sıkıştırmakta kullandığı araçlar oldu. Çünkü yeni bir siyasal güç olarak güçlenmekten çok baskıdan kurtulmak için bir hami arayışı içinde oldular. Birkaç defa Hunlarla

---

¹⁰ Hunlara bağlı olan göçebe ve yarı göçebe boyları bu sınıfın dışında tutmak gerekir. Çünkü onlar sosyal, ekonomik ve siyasî yapılarıyla Hun sistemine içkindir.

bağını koparan Wuhuanlar Han'ın dış vassalı olarak Hunları doğudan baskı altına almakta kullanıldılar. İsyancı Han generalleri ise Hunlar tarafından Kuzey Çin'in istikrarsızlaştırılmasında kullanıldılar.

Üçüncü tarafları oluşturan sınıflar içinde hiç şüphesiz en etkili olanlar çeper devletlerdi. Bunlar zaman zaman taraflardan birinin boyunduruğu altına girseler de “efendisinin” siyasal sistemine tam olarak entegre olmayan, daha ziyade vassal sıfatı taşıyan bir müttefik pozisyonunda oldular. Hunların sadık müttefiki olan Kangjü, Han'ın Batı Bölgeleri'ne yayıldığı süreçte taraf seçmekte zorlansa da sonradan Hunların amansız düşmanı olan Wusunlar, zaman zaman Han'a boyun eğseler de bağımsızlıklarını koruma arayışını hiç bırakmayan Qianglar ve nihayet eski Hun tebaalarından müteşekkil olarak sonradan ortaya çıkan Xianbei bu cümleden sayılırlar. Sayılan bu aktörler vassal ve isyancı sınıflarındaki devletlerle benzeşen taraflarına rağmen önemli bir fark arz ederler. Bunların seçimleri bölgelerindeki güç dengesini mutlak şekilde değiştirecek önemdedir. Kendi içlerinde kabile çatışmalarından kaynaklı kronik istikrarsızlıkları olan Qianglar, Tibet'te Han'ın Batı Bölgeleriyle bağlantısını tehdit ediyorlardı. Hunlarla ittifak etmeleri durumunda Gansu Koridoru'nun kapanması riskiyle karşı karşıya olan Han yönetimi, Qiangları kontrol altında tutmaya ihtimam gösterdi. Başarılı olduğu zaman Kuzeyli barbarlara uyguladığı politikayı uygulayarak onları Çin'e yerleştirip daha kolay kontrol etmeye çalıştı (Lewis, 2007, s. 147). Eski Hun vassalı olan Wusunlar ve Hunların sadık müttefiki Kangjü, Batı Bölgeleri'ndeki güç dengesini değiştirebilecek büyük yerel güçlerdi (Zadneprovskiy, 1996, ss. 458, 463). Aralarında bölgesel rekabet olan bu iki güç sırtını güçlü bir imparatorluğa yaslamaya ihtiyaç duyuyordu. M.Ö. 48'de Kangjü kralı, Zhizhi Chanyü'yle Wusunlara karşı ittifak yapmıştı. M.S. 1. Yüzyılda Wusunlar Han ordusuyla ittifak hâlinde Hunlara ağır darbeler indirmişlerdi.

Üçüncü taraflar arasında Hunlara ve Han'a denk olacak bir üçüncü gücün çıkamayışı, büyük oranda üçüncü tarafların siyasal örgütlenmelerinin yerelliği aşan bir yapıya evrilemeyişinin sonucudur. Her biri küçük yahut orta büyüklükte devletler olarak kalırken, iki imparatorluğun çekişmesinin içinde, onların politikalarına adapte olarak varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Sonuçta iki imparatorluk arasındaki rekabet alanını daraltan, ilişkileri yumuşatan bir üçüncü aktör ortaya çıkmadı ve söz konusu coğrafyalarda siyaset Hun ve Han tarafından şekillendirildi.

Sonuç

Shiji’de anlatılana göre Qin generali Meng Tian’ın hücumlarından sonra zayıf düşen Hunların, Baideng’de Gaodi’nin ordusunu kuşatarak çaresiz bırakacak kadar güçlenmesi son derece anı olmuştur. Modu’nun getirdiği hareketliliği hiçbir rakibi öngörememiş, Donghular, Yuezhiler, Han; onun elinden yenilgiyi tatmıştı. Rakiplerince hafife alınmanın verdiği fırsatları doğru kullanan Modu, hızla bozkırı ele geçiren ve gücüne güç katan bir devlet kurarken; henüz imparator titrini kullanmanın Çin siyaset geleneğince gerekliliği olan “Çin” hâkimiyetini kuramamış olan Gaodi, kendini hem iç çalkantılarla hem de kuzeydeki beklenmedik tehlikeyle boğuşurken buldu. Böylelikle iki devlet arasındaki ilişkiler daha en baştan iç sorunlarını çözmeye ve tüm dikkatini ve kuvvetini dış politikaya vermeye muvaffak olan tarafın diğerine çıkarlarını dayatma fırsatı yakaladığı bir minvalde cereyan etti.

İki devlet hem ideolojik kurguları hem de iç dinamikleri neticesinde muhabatını edilgen vaziyette tutmaya ihtiyaç duyuyordu. Hun devleti bir boylar ve aristokratlar hiyerarşisinden müteşekkil olup, merkezin kudreti bunlara refah sunabildiği sürece sürdürülebiliyordu. Söz konusu refah, üretim miktarını arttırmakla sağlanamayacağına ve özellikle aristokrasinin varlığı sebebiyle prestij malları önem kazandığına göre, Han devletinin haraç ödemesi ve sınır pazarlarını açık tutması Hun devleti için varoluşla ilgili bir sorundu. Öte yandan haraç, chanyünün tanrıdan aldığı ve kut ile ifade edilen onayın dünyevî karşılığı yahut kanıtıydı. Hunların varlığının Han bünyesinde yarattığı etkiyse büsbütün başkaydı. Kuzeyde kuvvetli bir chanyünün olması, Han devletinin muhaliflerine isyan cesareti ve işler yolunda gitmezse sığınma umudu veriyordu. Hunların sınırdaki yarattığı huzursuzluk, sınır bölgelerinin sekencesinde güneye kaçma eğilimi yaratıyordu. Bu da hem sınırın boş kalması ihtimaliyle iç bölgeleri tehdit altına sokacak hem de sosyal ve ekonomik karışıklığa yol açacak bir sorundu.

Han devleti Çin’i dünyanın merkezi ve kültürün biricik yuvası olarak görüyordu. Ayrıca imparatorun tanrı iradesiyle yeryüzünün tek meşru hükümdarı sayılıyordu. Dış politika -çoğu zaman romantik beklentilerle- bu ideolojik şablona göre şekillendiriliyordu. Tıpkı chanyünün tanrıdan aldığı onayın dünyevî karşılığının Han’dan alınan haraç olduğu gibi, Han imparatorunun tanrıdan aldığı onayın dünyevî karşılığı da chanyünün Han üstünlüğünü kabul etmesiydi. Çünkü açıkça birbirine denk iki güç söz konusuydu.

4 asır ayakta kalan iki devlet, birbirinin dış politika gündeminde hep birinci madde olarak kaldı. Üçüncü taraflar bu 4 asır boyunca kendi politikalarını Hun-Han rekabetine göre şekillendirerek taraf seçme mecburiyeti altında belirledi. Bunun doğal sonucu iki devletin ilişkilerinin birinin diğerine sağladığı geçici üstünlük halleri (Heqin ve gong) ile diyalogun minimize olduğu savaş halleri

dışında, geçici ittifakların yahut ateşkeslerin olmaması; tüm ilişkilerin sıfırdan yeniden inşasının asla gündeme gelmemesi oldu.

Kısaltmalar

HS: Hanshu (漢書)

SJ: Shiji (史記)

Kaynakça

- Ban Gu. (1988). *Han Shu (Han Hanedanı Tarihi)*. Beijing: Zhonghua Shuju.
- Barfield, T.J. (1981). The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organization and Foreign Policy. *Journal of Asian Studies*, 41(1), 45-61.
- Barfield, T.J. (2001a). The Shadow Empires: Imperial State Formation Along the Chinese-Nomad Frontier. S.E. Alcock, T.N. D'altroy, K.D. Morrison, C.M. Sinopoli (Ed.). *Empires: Perspectives from Archaeology and History* içinde (ss. 10-42). Cambridge: Cambridge University Press.
- Barfield, T.J. (2001b). Steppe Empires, China and the Silk Route: Nomads as a Force in International Trade and Politics. A.M. Khazanov, A. Wink (Ed.). *Nomads in the Sedentary World* içinde (ss. 234-250). Routledge.
- Bielenstein, H. (2008). *Bureaucracy of Han Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chang, C. (2010). *The Rise of the Chinese Empire: Nation, State & Imperialism in Early China ca. 1600- B.C.-A.D. 8* (Volum 1). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Di Cosmo, N. (2002). *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Di Cosmo, N. (2010). Ancient Inner Asian Nomads-Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History. D. Sneath, C. Kaplonski (Ed.). *History of Mongolia The Pre-Chinggisid Era Chinggis Khan and the Mongol Empire* içinde (C. I, ss. 10-43). Folkestone: Global Oriental.
- Di Cosmo, N. (2013). Aristocratic Elites in the Xiongnu Empire as Seen from Historical and Archaeological Evidence. V. J. Paul (Ed.). *Nomad Aristocrats in a World of Empires* içinde (ss. 23-55). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Fairbank, J.K. (1968). A Preliminary Framework. J.K. Fairbank (Ed.). *The Chinese World Order-Traditional Foreign Relations* içinde (ss. 1-20). Harvard: Harvard University Press.
- Fairbank, J.K. ve Goldman, M. (2006). *China a New History*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gumilëv, L. N. (2013). *Hunlar*. (A. Batur Çev.). Selenge Yayınları.
- Khazanov, A. (1994). *Nomads and the Outside World*. (J. Crookenden Çev.). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Lewis, M. E. (2007). *The Early Chinese Empires Qin and Han*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Loewe, M. (2008). The Former Han Dynasty. D. Twitchett, M. Loewe (Ed.). *The Cambridge History of China The Ch'in and Han Empires 221 B.C. to A.D. 220*. içinde (C. I, ss. 103-223). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ma, Y. ve Sun, Y. (2001). The Western Regions under the Hsiung-nu and the Han. A. M. Khazanov, A. Wink (Ed.). *Nomads in the Sedentary World* içinde (ss. 227-247). Richmond: Curzon.
- Mau-tsai, L. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. (E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu Çev.). Selenge Yayınları.
- Onat, A., Orsoy, S. ve Ercilasun, K. (2004). *Çin Kaynaklarında Türkler/Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu(Hun) Monografisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Otkan, P. (2018). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi ji) Göre Hunlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rossabi, M. (2014). *A History of China*. Chichester, West Sussex: Wiley Blackwell.
- Schuessler, A. (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Selbitschka, A. (2015). Early Chinese Diplomacy: Realpolitik Versus the So-called Tributary System. *Asia Major*, 28(1), 61-114.
- Sima Qian (1963). *Shiji*. Shanghai: Zhonghua Shuju.
- Suzuki, C. (1968). China's Relations With Inner Asia: The Hsiung-nu, Tibet. J. K. Fairbank (Ed.). *The Chinese World Order-Traditional China's Foreign Relations* içinde (ss. 180-198). Cambridge: Harvard University Press.
- Yang, L.S. (1968). Historical Notes on the Chinese World Order. J.K. Fairbank (Ed.). *The Chinese World Order-Traditional China's Foreign Relations* içinde (ss. 20-34). Cambridge: Harvard University Press.
- Yu, Ying-shih, (2008a). The Hsiung-nu. D. Sinor (Ed.). *The Cambridge History of Early Inner Asia* içinde (ss. 118-151). Cambridge: Cambridge University Press.
- Yu, Ying-shih, (2008b). Han Foreign Relations. D. Twitchett, M. Loewe (Ed.) *The Cambridge History of China - The Ch'in and Han Empires, 221 B.C. to A.D. 220*, içinde (C. I ss. 377-463). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zadneprovskiy, Y. A. (1996). The Nomads of Northern Central Asia. J. Harmatta (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, içinde (C. II, ss. 457-473). UNESCO Publishing.

